

Слово молодого автора

УДК 314.113:392.1(477.53):[001.814]»175»/»179»

В. В. Кручиненко

ШЛЮБНИЙ СТАН НАСЕЛЕННЯ СЕЛА МАНУЙЛІВКА МИРГОРОДСЬКОГО ПОЛКУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVIII СТОЛІТТЯ: ІСТОРИКО-ДЕМОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ (ЗА ДАНИМИ РУМ'ЯНЦЕВСЬКОГО ОПИСУ)

У статті на основі даних Генерального опису 1765 – 1769 років з позиції історичної демографії аналізується шлюбний стан населення села Мануйлівки Миргородського полку. В основу аналізу покладено методики, розроблені Л. Анрі та А. Блюмом.

Ключові слова: історична демографія, Генеральний опис, середній вік укладання шлюбів, показник статевого співвідношення.

На сьогоднішній день серед досліджень, які входять в сферу соціальної історії, помітне місце займає вивчення шлюбного стану на території Гетьманщини у другій половині XVIII століття. Зазначимо, що проблематика шлюбності¹ в сільському суспільстві ранньомодерної України вітчизняною історіографією практично не вивчалася. Окремі аспекти шлюбного стану в українських селах Стародубського полку (число осіб, які не взяли шлюб; число осіб, які залишилися поза шлюбом; орієнтовний шлюбний вік; вікова різниця між чоловіками та дружинами) дослідив сучасний історик Юрій Волошин [3]. Метою нашої статті є дослідження шлюбності й шлюбної поведінки** жителів одного із сіл Миргородського полку – Мануйлівки, яке знаходилося на території Голтвянської сотні. Для цього спробуємо розв'язати такі завдання:

- 1) Встановити показник статевого співвідношення населення;
- 2) Визначимо частку осіб, які перебували в шлюбі та частку осіб, які залишилися поза шлюбом;
- 3) Встановити середній вік укладання шлюбів і вікову різницю між подружжям.

Головним джерелом для вивчення шлюбної ситуації, яка склалася у Мануйлівці в означений період, є Генеральний опис Лівобережної України 1765-1769 рр., який знаходиться в Центральному державному історичному архіві України у місті Київ [8].

¹ Шлюбність – це процес утворення шлюбних (подружніх) пар у населенні, який включає в себе укладання як перших, так і повторних шлюбів (див.: Прибиткова І. М. Основи демографії: Посібник для студентів гуманітарних і суспільних факультетів вищих навчальних закладів / І. М. Прибиткова. – К.: АртЕк, 1995. – С. 190).

** Під шлюбною поведінкою людей у демографії розуміють їх поведінку у зв'язку з укладанням і припиненням шлюбу (див.: там же. – С. 197).

Незважаючи на те, що у справах по Миргородському полку втрачено багато відомостей про населені пункти, досліджуване нами джерело дозволяє висвітлити окремі історико-демографічні аспекти шлюбного стану. У переписній книзі на 84-х аркушах, написаних скорописом XVIII ст., міститься важлива інформація про вікові групи, соціальний склад населення та шлюбний стан. Наприклад: «Иван Яременко 40 лет, посполитый села Мануйловки. Его жена Ксения 35 лет. Дети: Симион 10 лет, Петро 7 лет, Стефан 5 лет, Василь 2 года, Мария 1 год» [9]. Усього перепис зафіксував у селі 92 двори, в якому проживало 712 осіб. Більшість із них – 561 (78,8%) становили посполиті, а решту – 151 (21,2%) козаки.

Спочатку спробуємо встановити показник статевого співвідношення для населення Мануйлівки. Для цього використаємо віковий розподіл, запропонований французькими демографами Луї Анрі та Аланом Блюмом. Згідно нього, усе населення можна поділити на дітей (0 – 14 років), осіб активного віку (15 – 64 роки) та літніх (65 і старше) [1, с. 23]. Дані занесемо до таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл населення Мануйлівки за віковими групами

Вікова група	0 – 14		15 – 64		65 і старше	
	Ч	Ж	Ч	Ж	Ч	Ж
Кількість	183	174	177	174	2	2

Загальне число дітей у Мануйлівці 1768 року становило 357 осіб, серед яких 183 хлопчиків і 174 дівчинки. Таким чином, хлопчики склали 51,2%, а дівчатка – 48,8 %. А тепер поррахуємо показник статевого співвідношення для дитячого населення Мануйлівки:

$$100 \times 183 / 174 = 105,1$$

Цей показник засвідчує деяку перевагу хлопчиків, що говорить про дещо вищий рівень народжуваності останніх. Осіб активного віку нараховувалось 351 (177 чоловіків і 174 жінок). Для них показник статевого співвідношення дорівнює:

$$100 \times 177 / 174 = 101,7.$$

Число літніх людей складало лише 4 (по 2-є чоловіків і жінок). Тут показник статевого співвідношення становить:

$$100 \times 2 / 2 = 100.$$

Отже, співвідношення статей дорівнюватиме:

$$100 \times 362 / 350 = 103,4.$$

Результати показали, що чоловічого населення було більше. Для православних сіл Стародубського полку аналогічний показник був дещо вищим – 111,1. Юрій Волошин підкреслює, що у документах XVIII ст., як правило, не завжди повно відображене жіноче населення через те, що оподаткуванню підлягали особи чоловічої статі [2, с. 116].

А тепер спробуємо підрахувати яке число мешканців Мануйлівки перебувало у шлюбі, яка частка населення обвінчалася раніше, а також те, яка частка не брала шлюб жодного разу. Для зручності складемо таблицю 2, де буде відображено шлюбний стан населення Мануйлівки в 1768 році.

Шлюбний стан населення Мануйлівки

Вікові групи	Чоловіки						Жінки					
	Неодружені		Одружені		Вдівці		Незаміжні		Одружені		Вдови	
	Число	%	Число	%	Число	%	Число	%	Число	%	Число	%
15-19	34	19	1	0,5	-	-	33	18,8	7	4	-	-
20-24	6	3,4	13	7,2	1	0,5	3	1,7	16	9,1	-	-
25-29	1	0,5	22	12,4	-	-	2	1,1	18	10,2	-	-
30-34	1	0,5	19	10,6	-	-	1	0,6	13	7,4	-	-
35-39	-	-	12	6,7	-	-	-	-	21	11,9	-	-
40-44	-	-	22	12,4	-	-	-	-	18	10,2	4	2,3
45-49	-	-	11	6,1	-	-	-	-	6	3,4	1	0,6
50-54	-	-	14	7,8	-	-	-	-	18	10,2	5	2,7
55-59	-	-	12	6,7	2	1,25	-	-	1	0,6	2	1,1
60-64	-	-	4	2,2	2	1,25	-	-	1	0,6	4	2,3
65-69	-	-	-	-	1	0,5	-	-	-	-	1	0,6
> 70	-	-	-	-	1	0,5	-	-	-	-	1	0,6
Усього	42	23,4	130	72,6	7	4	39	22,2	119	67,6	18	10,2

Зазвичай в демографічній науці населення поділяють на 5 і 10-річні групи. Оптимальнішим для нашої розвідки буде перший варіант, оскільки в досліджуваному нами селі не трапляється випадків укладання шлюбів раніше 15 років.

Завдяки нашим обрахункам стало відомо, що на момент проведення Румянцевського перепису у Мануйлівці нараховувалося 355 особи шлюбного віку (179 чоловіків і 176 жінок). Найбільшу частку серед них становили одружені – 130 (72,6%) у чоловіків і 119 (67,6%) у жінок. Дещо меншим у Мануйлівці був відсоток тих, хто ніколи не одружувався – 42 (23,4%) у чоловіків і 39 (22,2%) у жінок. Щодо вдівців і вдів, то їх нараховувалось відповідно 7 (4%) і 18 (10,2%).

Проаналізувавши вікові показники, ми побачили, що найбільша частка неодружених становить 40 чоловіків (22,4 %) у вікових групах 15 – 19 і 20 – 24 роки. Серед незаміжніх цей показник буде трохи меншим – 36 жінок (20,5%). Стосовно одружених, зазначимо, що їх найбільша частка припадає на вікові групи 25 – 29 і 30 – 34 роки, а саме 41 чоловіків (23 %). Щодо жінок, які одружилися, відмітимо, що їх найбільша частка становить 39 осіб (22,1 %) у вікових групах 35 – 39 і 40 – 44 роки. Найбільшу частку (4 чоловіки – 2,5 %) серед вдівців склали вікові групи 55 – 59 і 60 – 64 роки. Якщо вести мову про вдів, то їх нараховувалось по 6 (3,3 %) одразу у двох вікових категоріях – 45 – 54 і 55 – 64 роки. Останніх небагато було і у віці від 65 до > 70 років – 2 (1,2 %). Тут виникає логічне питання: чому в Мануйлівці майже незафіксовано випадків повторних шлюбів між вдівцями та вдовами? Лише один раз записана шлюбна ситуація, коли 42-річний Семен Шаповал, природний посполитий Мануйлівки одружився вдруге на 40-річній Меланії [10]. Українська дослідниця Ірина Петренко підкреслює, що закони визначали не тільки нижню, але й верхню вікову межу укладання шлюбу. Церковні правила забороняли вдовам новий шлюб після 60 років [6, с. 210]. Тобто мануйлівські вдівці від 60 до > 70 років (3,5%) навіть якщо і хотіли б взяти повторний шлюб, не могли піти проти церковних канонів.

Французький науковець П'єр Шоню вважає, що після досягнення вдовами 30 років (у цьому віці вони обтяжені дітьми) виникають труднощі вийти вдруге заміж [12, с. 193]. Проте, можна припустити, що при складанні Генерального опису писар не повинен був записувати повторні шлюби, адже це не метрична книга, де на відміну від перепису обов'язково фіксувалося який шлюб (перший, напівдругий, другий, напівтретій чи третій) укладався між чоловіком і жінкою.

На основі нашого дослідження можна зробити висновки щодо шлюбного ринку Мануйлівки. Шлюбний ринок – це співвідношення чисельностей різних груп шлюбоздатного населення. Найкраще, коли існує приблизно рівна пропорція кількості потенційних шлюбних партнерів на шлюбному ринку [4, с. 43]. Загальна кількість мануйлівських чоловіків шлюбоздатного віку (починаючи з вікової групи 15 – 19 років) становила 49 осіб, у той час як жіночого – 57 осіб. Проаналізуємо отримані дані по кожній віковій групі. Кількість шлюбоздатного чоловічого населення у віковій групі 15 – 19 років становила 34 особи. Жінки у тій самій віковій групі склали 33 особи. Чоловіки у віковій категорії 20 – 24 роки становили 7 осіб, жінки – 3. Щодо осіб сильної статі 25 – 29 років, то їх число дорівнювало 1, жінок нараховувалось двоє. У віковій групі 30 – 34 роки було по одній особі кожної статі. Наступна вікова група – 35 – 39 років не містить в собі неодружених, незаміжніх і вдівців та вдів. Вікова категорія 40 – 44 роки говорить про те, що на 4-х шлюбоздатних жінок не припадало жодного чоловіка. У віковій групі 45 – 49 років на одну особу слабкої статі також не припадало жодного чоловіка. Найгірше для жінок склалася ситуація у віковій категорії 50 – 54 роки, адже тут на 5-х осіб число чоловіків дорівнювало нулю. Деякий шлюбний баланс помітно у вікових категоріях 55 – 59, 65 – 69 та > 70 років, оскільки на чоловіків могла знайтись така сама кількість жінок. Вікова група 60 – 64 роки характеризувалася подвійною перевагою жінок (4). У середньому значенні 8 жінок шлюбоздатного віку могли залишитися без чоловіків.

Тепер підраховуємо число осіб жіночої та чоловічої статі, які залишились за межами шлюбних стосунків. Результати представимо у таблиці 3.

Таблиця 3

Число осіб, які не взяли шлюб у Мануйлівці

Вікові групи	Чоловіки		Жінки	
	Холостяки	Всього	Незаміжні	Всього
15-19	34	35	33	40
20-24	6	20	3	19
25-29	1	23	2	20
30-34	1	20	1	14
35-39	-	12	-	21
40-44	-	22	-	22
45-49	-	11	-	7
50-54	-	14	-	23
55-59	-	14	-	3
60-64	-	6	-	5
65-69	-	1	-	1
> 70	-	1	-	1

Далі, щоб визначити показник остаточної безшлюбності, звернемося до історико-демографічної методики, яку розробили французькі учені Луї Анрі та Алан Блюм. Вони вважають, що можливість взяти шлюб знижується відповідно до зростання віку і стає мінімальною в 50 років [1, с. 48]. Таким чином отримуємо частку осіб, які залишилися поза шлюбом до 50 років. Це можна зробити шляхом обчислення середнього значення для 45 – 49 і 50 – 54 років [1, с. 48]. Отож маємо наступні результати:

$$C_{50} = 0 + 0 / 11 + 14 = 0 \text{ для чоловіків;}$$

$$C_{50} = 0 + 0 / 7 + 23 = 0 \text{ для жінок.}$$

Якщо порівняти ці показники з українськими селами Стародубського полку, то стане зрозуміло, що вони доволі наближені. Так, для чоловіків згаданої адміністративно-територіальної одиниці значення $C_{50} = 0,007$, для жінок – 0 [2, с. 190].

За нашими розрахунками стає зрозуміло, що всі чоловіки і жінки, які досягли 50-річного віку, були одруженими. До цього слід додати, що основну частину холостих і незаміжніх складала загальна вікова категорія 15 – 19 років. Додаткові результати стосовно інших вікових категорій представимо в таблиці 4.

Таблиця 4

Частка осіб, які залишилися поза шлюбом у Мануйлівці

Вікові категорії	Чоловіки	Жінки
C_{15-19}	0,971	0,825
C_{20-24}	0,3	0,157
C_{25-29}	0,043	0,1
C_{30-34}	0,05	0,071
C_{35-39}	0	0
C_{40-44}	0	0
C_{45-49}	0	0
Всього	1,364	1,153
C_{50}	0	0

Взявши дані із таблиці 4, підрахуємо середній вік вступу в шлюб у Мануйлівці 1768 року. При цьому використаємо наступну формулу:

$$i = 10 + 10 \times (C_{15-19} + \dots + C_{45-49}) - 40 \times C_{50} / 1 - C_{50} \text{ [1, с. 49],}$$

де i – середній вік вступу в шлюб, а C – показник безшлюбності окремих вікових категорій.

Таким чином, середній вік вступу в перший шлюб для осіб чоловічої статі Мануйлівки:

$$i = 10 + 10 \times 1,364 - 40 \times 0 / 1 - 0 = 23,6;$$

для осіб жіночої статі:

$$i = 10 + 10 \times 1,153 - 40 \times 0 / 1 - 0 = 21,5.$$

Щодо наближених територій, зазначимо, що за підрахунками Юрія Волошина було визначено наступне: в українських селах Стародубського полку середній шлюбний вік для чоловіків дорівнював 23,7 років, а для жінок – 19,1 років [2, с. 194]. Якщо взяти деякі країни Європи, то наприклад у приході Бомонтлез-Ноне (Франція) аналогічні показники дорівнювали 26,2 років для чоловіків і 25,5 років для жінок [5, с. 170], у приході Колітон (Великобританія) середній шлюбний вік

становив 25,7 років для чоловіків і 26,8 років для жінок [5, с. 171]. Це говорить про те, що населення Мануйлівки відповідає «неєвропейському типу шлюбності», теоретичні засади якого розробив англійський історик Джон Хаджнал. Він вважає, що для неєвропейського типу середній вік вступу в шлюб незаміжніх жінок становить менше 21 року. Що стосується європейського типу, то середній вік вступу в шлюб незаміжніх жінок повинен бути вищим 23 років, а взагалі він повинен бути вищим 24 років [7, с. 26].

Розглянемо також вікову різницю між одруженими чоловіками та жінками. Це дасть нам змогу простежити частоту малої, середньої та великої вікової різниці у шлюбних стосунках мануйлівців. Умовно позначимо малу різницю у шлюбному віці 0 – 4 роки, середню – 5 – 9 років і велику – 10 і більше років. Результати відмітимо в таблиці 5.

Таблиця 5

Вікова різниця між чоловіками та жінками Мануйлівки

Різниця	Кількість випадків	%
0-4	54	45,4
5-9	47	39,5
10-14	13	11
15-19	3	2,5
> 20	-	-
Старші дружини	2	1,6

Із наших обрахунків видно, що у 54 випадках (45,4 %) мала вікова різниця між шлюбними парами становила 0 – 4 роки. Другу позицію посідає середня вікова різниця – 39,5 %. На третьому місці знаходиться велика вікова різниця – 16 випадків (13,5 %). Зрозуміло, що у всіх зазначених випадках старшими були чоловіки. Лише у двох випадках (1,6 %) жінки були старшими за чоловіків: 1) «Остап Пацан 48 лет... Его жена Агафья 50 лет [11]; 2) «Гаврило 22 года... Его жена Мелания 40 лет [10]. При чому якщо в першому випадку чоловік був молодшим від дружини тільки на 2 роки, то в другому вікова перевага дружини становила аж 18 років! Загалом же слід зауважити, що у Мануйлівці подібні шлюби були рідкістю.

Отже, підсумовуючи проведенне дослідження зазначимо:

1) Показник статевого співвідношення для дитячого населення становив 105,1, для осіб активного віку – 101,7. Щодо літніх людей, то цей показник склав 100. Це означає, що у Мануйлівці чисельна перевага належала чоловікам. Поряд із цим не виключаємо те, що міг мати місце недооблік жіночої статі;

2) Частка осіб, які залишилися поза шлюбом, була доволі малою і становила для чоловіків і жінок 0;

3) Середній вік укладання шлюбів становив 23,6 років для чоловіків і 21,5 років для жінок, що вказує на існування в Мануйлівці «неєвропейського типу шлюбності». У більшості випадків одружені чоловіки були старшими за жінок у віковій різниці 0 – 4 роки. Генеральний опис містить в собі тільки 2 випадки, коли особи слабкої статі мали вікову перевагу над чоловіками.

Список використаної літератури

1. Анри Л. Методика анализа в исторической демографии / Л. Анри, А. Блюм. – М.: РГГУ, 1997. – 207 с.
2. Волошин Ю. Розкольницькі слободи на території Північної Гетьманщини у XVIII ст. (історико-демографічний аспект) / Ю. Волошин. – Полтава: АСМІ, 2005. – 312 с.
3. Волошин Ю. Шлюбність і шлюбний стан старовірів Стародубського полку в другій половині XVIII ст. / Ю. Волошин // Соціум: Альманах соціальної історії. – Вип. 4. – К.: Інститут історії України, 2004. – С. 39 – 51.
4. Махорін Г. Л. Основи демографії. Курс лекцій / Г. Л. Махорін. – Житомир: Вид-во «Волинь», 2009. – 96 с.
5. Палли Х. Некоторые характеристики развития семьи в странах Западной Европы XVII – XIX веков (по материалам зарубежных исследований) / Х. Пали // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А. Г. Вишневого и И. С. Кона. – М.: Статистика, 1979. – С. 169 – 182.
6. Петренко І. Шлюбний вік українського сільського населення у законодавстві Російської імперії XVIII ст. / І. М. Петренко // Український селянин. – 2008. – Вип. 11. – С. 209 – 211.
7. Хаджнал Д. Европейский тип брачности в ретроспективе / Д. Хаджнал // Брачность, рождаемость, семья за три века: Сб. статей / Под ред. А. Г. Вишневого и И. С. Кона. – М.: Статистика, 1979. – С. 14 – 70.
8. Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі ЦДІАК України). – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 344. – Арк. 38 – 79.
9. Там само. – Арк. 44.
10. Там само. – Арк. 55 зв.
11. Там само. – Арк. 42 зв.
12. Шоню П. Цивилизация классической Европы / П. Шоню. – М.: АСТ, 2008. – 608 с.

В. В. Кручиненко

**БРАЧНОЕ СОСТОЯНИЕ НАСЕЛЕНИЯ СЕЛА МАНУЙЛОВКА
МИРГОРОДСКОГО ПОЛКА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII ВЕКА:
ИСТОРИКО-ДЕМОГРАФИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ
(ПО ДАННЫМ РУМЯНЦЕВСКОЙ ОПИСИ)**

В статье на основе данных Генеральной описи 1765 – 1769 годов с позиции исторической демографии анализируется брачное состояние населения села Мануйловки Миргородского полка. В основу анализа положены методики, разработанные Л. Анри и А. Блюмом.

Ключевые слова: историческая демография, Генеральная опись, средний возраст заключения браков, показатель полового соотношения.

V. V. Kruchynenko

**MARRIAGE STATE OF THE VILLAGE OF MANUYLIVKA'S
POPULATION OF THE MYRHOROD REGIMENT
IN THE SECOND HALF OF THE 18TH CENTURY:
HISTORICAL-DEMOGRAPHIC ANALYSIS
(ON THE DATA OF RUMYANTSEV'S CENSUS)**

In the article the marriage state of population of Manujlivka village of the Myrhorod regiment is considered from the perspective of historical demography at the core of the General census of 1765 – 1769. The methodology of the analysis was based on the works by L. Henry and A. Blum.